

Стефанія ГВОЗДЕВИЧ

ПОЛОГИ ТА РИТУАЛЬНІ ДІЇ БАБИ-ПОВИТУХИ ПРИ НАРОДЖЕННІ ДИТИНИ В УКРАЇНЦІВ МОЛДОВИ

Stefania HVOZDEVYCH. On Birth and Midwife's Ritual Acts Performed While Delivering a Child at Ukrainians of Moldova.

Етнічна свідомість сприяє консолідації етносу, є його константою, що відображає єдність та його життя в іноетнічному середовищі. Вчені давно відзначили, що іноетнічне оточення "...сприяє консервації традиційних форм духовної і матеріальної культури. Одна із основних проблем сучасної етнографії – співвідношення традицій і інновацій – правильне вирішення можливе тільки при аналізі просторового і часового поширення одних та інших..."¹.

Явища духовної культури не завжди детермінуються матеріальним благополуччям суспільства, але між ними спостерігаються тісні і складні опосередковані зв'язки. Специфіка суспільно-історичного розвитку різних регіонів етнічних земель України обумовила локальні особливості родильної обрядовості. Російський вчений В.Чистов наголосив, що "...обряд у певних соціальних умовах міг існувати або не існувати, бути розвинутим і розгорнутим, однак його конкретні форми і особливості склалися деколи досить дивно і залежали великою мірою від етнічної і локальної традиції..."². Очевидно, що родильна обрядовість змінювалася і розвивалася, як й інші явища культури та побуту, під впливом "історично обумов-

лених законів людства"³. Саме завдяки дії цих законів майже до серед. ХХ ст. збереглися унікальні пласти прадавньої культури українців.

Українські дослідники сімейної обрядовості у ХІХ–ХХ ст. більше уваги приділяли весіллю як відкритому загальногромадському святу, менше – похоронно-поминальній і родильній звичаєвості. Така тенденція збереглася і дотепер, зокрема, якщо говорити про дослідження родильної обрядовості в українців Молдови. Наведу деякі відомості з літератури різного часу. Наприклад, історик, соціолог Л.Берг у відомій праці "Бессарабія", у якій більше уваги приділяв природі, господарству та народонаселенню, у четвертому розділі "Населення", крім статистично-демографічних відомостей, коротко характеризує основні заняття та традиційно-побутову культуру кожного етносу⁴. Він зауважив, що українців проживає 19,6%⁵, і як оригінальне явище відзначає: "Переходимо до духовної культури північно-бессарабських малоросів, зупинимось на весільних обрядах, які тут помітно відрізняються від того, що спостерігається серед українців Київської і Полтавської губерній, де наприклад, поширене печення короваю чи весільного хліба"⁶. Автор спостеріг: "Якщо малороси стикаються з молдаванами – швидко румунізуються. Так, прикордонне село з Австрією Коленкоуци населене орумуненими руснаками. Навіть від типових малоросів можна тут почути молдавські слова, як "моша" замість повивальна бабка, "нанаш" замість хрещений батько, "фін" замість хрещеник"⁷. Цей автор також подає відомості про інтенсивність асиміляційних процесів: "Так, в Сорокському повіті на початку 70-их рр. [ХІХ ст. – С.Г.] було 26 поселень, у яких говорили тільки по-малоруськи; у 1907 р. таких залишилось тільки 16, а інші частково або зовсім омолодавалились. З іншого боку, на самому півдні нерідко спостерігається і зворотний процес: молдавани піддаються українізації"⁸. У своїх зацікавленнях різними края-

¹Чистов В.К. Общность, этническое сознание и некоторые проблемы духовной культуры // Советская Этнография.- Москва, 1972.- № 3.- С. 80.

²Чистов В.К. Проблемы картографирования обрядов и обрядового фольклора. Свадебный обряд // Проблемы картографирования в языкознании и этнографии.- Москва, 1978.- С. 83.

³Кулишера М.И. Очерки сравнительной этнографии и культуры.- СПб., 1887.- С. 3.

⁴Берг Л.С. Бессарабия. Страна – Люди – Хозяйство.- Кишинев: Universitas, 1993.- 196 с.

⁵Берг Л.С. Бессарабия...- С. 95.

⁶Там само.- С. 103.

⁷Там само.- С. 107.

⁸Там само.- С. 108.

ми Афанасьєв-Чужбинський відбув у подорож на Придністров'я, спостерігав за побутом, ремеслами, фіксував фольклор і зробив висновок, що: "Куток від с. Ануж до Хотина – Буковина. Малоруси (руснаки – відгалуження малорусів) жили споконвіку, нізвідки не приходили. По обидва береги [Дністра. – С.Г.]: руснаки, молдаване, цигани, жиди"⁹. Серед молдавських етнографів ХХ ст. виділявся В.Зеленчук, який вивчав народну культуру та мистецтво молдаван, а також тих етнічних груп, які проживають у Молдові, серед них і українців; часто звертався до обрядового фольклору, у якому чітко простежуються взаємовпливи і взаємопроникнення певних культурних явищ при тривалому сусідстві різних етносів. Однак, як і більшість вчених, він переважно цікавиться весільною обрядовістю, звертаючись до родильної, як до менше збереженої, лише спорадично – згадуючи веселі багатолюдні хрестини. Відповідно, повної картини усього комплексу родильної обрядовості (світоглядні засади у ставленні до вагітної, до новонародженого, група феноменів, пов'язана із іншими учасниками пологових та післяпологових ритуалів) у нього ми не знаходимо¹⁰. Сучасний дослідник української спільноти у Молдові В.Степанов зосереджує свою увагу на українсько-молдавських літературних зв'язках, громадському житті різних організацій, але про обрядовість не пише¹¹. Пропонована стаття написана як на літературних джерелах, так і на польових матеріалах, зібраних авторкою у різних регіонах України та в північних районах Молдови. Очевидно, що автор залучає й інші матеріали та літературні джерела. Зокрема, статтю І.Вагилевича "Бабини у слов'ян", яка не втратила своєї актуальності й досі як за зібраним матеріалом до теми сімейної обрядовості, так і до історії етнографії України¹².

⁹Афанасьєв-Чужбинский А. Поездка в Южную Россию.– Ч. 11. Очерки Днестра.– СПб., 1863.– С. 3–4.

¹⁰Зеленчук В.С. Молдаване. Очерки истории, этнографии, искусствоведения.– Кишинев, 1978; Його ж: Молдавско-украинская общность в традиционных обычаях и фольклоре семейной обрядности // Дружба народов отраженная в фольклоре.– Кишинев: Штиинца, 1961.– С. 74–90.

¹¹Степанов В.П. Українці Молдови.– Кишинів, 2008.

¹²Вагилевич І. Бабини у слов'ян / Гвоздевич С. З архіву Івана Вагилевича / Перекл. з польської М.Гвоздевич //

У системі родильної обрядовості найбільше закриті й оповиті таємничістю саме пологи – акт народження, що зберігався згідно з народною традицією ще у серед. ХХ ст. Основні дійові особи пологів – породілля, її чоловік, повитуха. Загальнопоширене правило, згідно з яким: "Наближення пологів і самі пологи породілля старанно приховувала; існує тверде переконання, що муки при пологах будуть тим сильніші, чим більше людей дізнаються про те, що проходить звільнення від тягарю. Найстаранніше це приховують від неодружених дівчат, зокрема, від старих дівиць, а також від хитрих і злих людей, які можуть спричинити шкоду ("навести порчу", вречи і т. п.). Це поширюється не тільки на людей, але і на тварин, і нерідко буває так, що господар спеціально запрошує в гості якусь доброзичливу людину на той час, поки його корова чи інша тварина не звільниться благополучно "від тягарю"¹³.

В українців у ХІХ – на поч. ХХ ст. при всій ізоляції та упередженості до вагітної жінки, пологи проходили в хаті. Цей відповідальний момент називали пологи ("злоги", "злягла", "лягла у кут" (бойк.), "злоги" (лемк.), "злоги", "злягла", "жінка злягла" (гуц., буковин.), "родила", "лягла" (в українців Молдови). Локальні визначення пологів точно виражають той фізичний стан, у якому перебуває жінка після народження дитини. Вона знеможена фізично, виснажена, хоч сили дуже швидко відновлюються. Відомі випадки, коли жінки після пологів зразу йшли до праці. Традиційно жінка лежала хоч би три дні, навіть якщо подружжя жило окремо, то приходила баба-повитуха і допомагала по господарству. Але варто ще зупинитися на останніх днях перед пологами, як проводили цей час жінки у різних регіонах України. Як підкреслив відомий дослідник Гуцульщини, Р.Кайндль: "Вагітна гуцулка пильнує свою роботу, аж поки її не схоплять болі. Коли це відбувається, то спішить чоловік до сусідів, щоб це було якнайтаємніше, приходять повитуха (моша, баба); нерідко родять, між іншим, гуцулки без жодної допомоги. Народжене не кладеться до ліжка, а під руку матері, а потім кладуть дитячко в кімнаті на підлозі, грубо застеленій килимами.

Народознавчі Зошити.– 2009.– № 1–2.– С. 281–284.

¹³Зеленин Д.К. Восточнославянская этнография.– Москва, 1991.– С. 319.

Коли народження відбулось в обідній час, то це є знак, що дитина буде нещасливою; щасливою буде дитина, що народилась на зламі дня. Кричить під час народження півень – це служить поганим знаменем. Найбільше щастя означає народження в “сорочці”. Коли народжуються двійнята – один з батьків незабаром помре, або ж хатне буття прийде в занепад. Інші говорять, що народження двійнят або трійнят є штрафом (карою) Бога. При народженні отримує кожна людина свою зірку з неба та Ангела Хоронителя. Останнього вона закликає при початку важливих робіт, передовсім словами: “Ангеле Хранителю, бережи (храни) мене”. Коли падає її зірка з неба, тоді помирає людина.

Щоб вберегти мати і дитину від злих поглядів, їх кладуть на постіль за отоплюваною стіною. З цією метою під голову рожениці кладуть також ножиці, за допомогою яких перерізається пуповина. З того самого огляду на шию дитини прив'язують ладанку, хрестик з деревини осики або зав'язують навколо правої руки червоний бант. Відразу після народження дитини засвічують світло, щоб чорт не заміняв дитину.

Світло, яке було засвічене відразу після народження, мусить світити доти, доки баба не розшукає священника і не принесе від нього посвячену воду. Нею окроплюють від всього злого кімнату і дають рожениці трохи її попоти.

Коли ж дитина не має сну, то приносять з трьох різних криниць воду, з одної – зранку, з другої – в обід, а з третьої – ввечері.

Вже на другий чи третій день встає звичайно рожениця на ноги, перебирається і береться до легкої роботи¹⁴.

Система заборон поведінки вагітної у більшості вимог скеровувалась на легкі пологи. Якщо ж жінка їх не дотримувалась, то радили виконати зворотну дію. Як наприклад: “Не подавати нікому води зі своїх рук, а ставити кружку на стіл, бо потім не зможе розродитися, а коли це так вже сталося, то під час родів [як не може розродитися. – С.Г.] дають їй кружку з водою через поріг”¹⁵. У с. Недобоївці Хотинського

р-ну теж застерігали вагітну жінку давати комусь води з рук, “бо будуть важкі роди”¹⁶. Загальновідома настанова дотримуватись таємниці наближення початку пологів фіксував І.Вагилевич ще у статті “Бабини у слов'ян” (1838 р.), яка донедана зберігалась у рукописі польською мовою у Відділі рукописів Наукової бібліотеки ім. В.Стефаніка¹⁷. Очевидно, ці перестороги були відомі й актуальні у побуті українців, а Вагилевич подає їх як загальнослов'янські: “Час родів стараються, наскільки це можливо, приховати, вважаючи, що поліжниця буде легко родити. Під час самих родів, коли прийде баба, виганяють усіх мужчин з дому, окрім чоловіка поліжниці”¹⁸. Загальнопоширена віра у те, що чим менше людей знає про час пологів, тим легше вони пройдуть, у Карпатах жила і у серед. ХХ ст.¹⁹. На Покутті та жінка, що має народжувати, тримає свій стан якнайдовше у таємниці, чоловік навіть не згадує про це, щоб не ускладнювати пологи²⁰. У південній частині України, “вагітна також таїть час пологів, які будуть тим легші, чим менше людей знають про них”²¹. У росіян та білорусів були поширені вірування у те, що жінка і пологи дуже нечисті, тому відбувалися часто у лазні, в клуні, на боїщі. Також старалися не розголошувати час пологів²². Спорадично натрапляємо на віру у те, що породілля терпить і за тих, що знають про народження. У Карпатах баба-повитуха приходила без нічого, мила руки, якщо була горілка, то протирала їх нею²³. До жінки повсюдно ставилися з повагою і деяким побоюванням. Називали: “баба, що діти бере”, “мошя, що діти бере”. Саме

обл. від Химко Валентини Іванівни, 1950 р. н., освіта вища.

¹⁶Зап. у с. Недобоївці Хотинського р-ну Чернівецької обл. від Майданської Галини Петрівни, 1964 р. н., освіта середня.

¹⁷Переклад опубліковано: Вагилевич І. Бабини у слов'ян // Народознавчі Зошити.– 2009.– № 1–2.– С. 281–284.

¹⁸Вагилевич І. Бабини...– С. 284.

¹⁹Маслова Г.С. Народная одежда в восточнославянских традиционных обычаях и обрядах XIX – начала XX в.– С. 101; Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Спр. 350.– Арк. 20; Од. зб. 427.– Арк. 4, 11.

²⁰Kolberg O. Pokucie.– Т. 1.– С. 208.

²¹Hryniewicz-Talko J. Zaryzy lecznictwa ludowego na Rusi południowej.– Kraków: Ak. Um., 1893.– С. 69.

²²Маслова Г.А. Одежда...– С. 101; Bystroń J.S. Słowiańskie odrzedy rodzinne...– С. 22.

²³Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 427.

¹⁴Кайндль Р.Ф. Гуцули: їх життя, звичаї та народні перекази.– Чернівці: Молодий буковинець, 2000.– С. 15–16.

¹⁵Зап. у с. Боянчук Заставнівського р-ну Чернівецької

її розуміння і вміння допомогти породіллі й викликали певне побоювання у селян, а разом з тим виділяли “бабу” з-поміж оточення. Її поважали і у відповідні моменти це виявляли.

До Другої світової війни усі жінки народжували вдома: “приходила баба – моша”. Моша – з румунської мови, поширене також на Буковині, півдні України. У Хотинському р-ні Чернівецької обл. жінку, яка народила, називали “роділля”. Одяг дитині не готували, вірячи: “Якщо до народження готувати, то може дитина неживою народитися” (с. Шилівці Хотинського р-ну Чернівецької обл.).

У Молдові як і в Україні, українки, народжували майже завжди на постелі, завішеній від стороннього ока рядном чи плахтою (“заслона”). Повсякчас старалися, щоб якнайменше людей знали про пологи, деколи чоловік чекав, щоб смерклося, аж тоді йшов за “бабою” (“баба”²⁴, “бабиця”, “бабка”²⁵, “моша”²⁶). Ф.Вовк зазначає, що “баба” не може бути родичкою. То ж є певна локальна специфіка у вимогах до баби повитухи. У центральній частині Бойківщини поширена думка, що “бабою” може бути: “старша, спокійна, побожна жона, що має свої діти. Мусить дуже молитися, як іде до роду. Мої мама “бабили”, то як ішли д’поліжници, то брали хліб і крижму – кусок нового полотна. На тото полотно потому клали дітину, як хрестили. А вже як прийшли, то розв’язували хустку, фартух, розплітали коси на поліжници, оби легше родила”²⁷. У селах Молдови не пам’ятали настанови, у якій повитухою не могла б бути родичка, а навпаки іноді згадували протилежні факти: “У мене свекруха чи тітка або мама “бабила”. Повитухами ставали у певному віці, ними могли бути старші жінки, які уже стали “чистими”. Так, російська дослідниця місця і ролі баби-повитухи у традиційній народній культурі підкреслює: “Старухи або вдови, які покинули небезпечний вік жіночої “нечистоти”,

брали на себе і деякі постійні соціальні функції, зокрема вони ставали повитухами”²⁸. Поширене застереження, щоб повитухою була стара дівка²⁹.

За бабою йде чоловік з хлібом. Запрошена жінка не може відмовитись; вона мусить і собі взяти хліба та, увійшовши до хати породіллі, зробити тридцять поклонів перед образами та прочитати таку молитву, що дуже близька до закляття:

– Куди ти, молодице, йдеш?
– Іду, Господе, до роду.
Критії гори, розкотіться.
Господні голоси, розійдіться...
Як младенець – сідай на коня,
а младенеця – берись до гребеня³⁰.

Крім цього замовляння, як правило, повитуха проказувала “Отче наш”. У різних місцевостях були свої молитви, одну з яких опублікував І.Франко серед різножанрових зразків народної творчості, зауваживши: “Молитва баби-повитухи. Коли баба іде до породіллі, відмовляє цю молитву:

Боже мій, стани міні при помочи.
Сусе Христе Сине божий!
Св’ятий Николаю, стань міні
Куда йду, на шьо гадаю і шьо му чинити на помочи!
Допоможи міні.

(В Довгополі гал. записав О.Галевич)³¹.

Подібну молитву-замовляння авторка фіксувала на Житомирському Поліссі:

Божа Мати по високій горі ходит,
Коло боку золотіє ключі носит,
Золотіє замки одмикає.
Царські врата отворяє –
Стару і малу душечку
На цей світ ослобоняє
Дев’ять земель стенітєся,

²⁴Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 350.– Зош. 2.– Арк. 23.

²⁵Лемківщина. Історико-етнографічне дослідження. Т. 2: Духовна культура.– Львів: Інститут народознавства НАН України, 2002.– С. 313.

²⁶Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 427.– Арк. 4, 11 та ін.

²⁷Зап. у с. Волосянка Сколівського р-ну Львівської обл. від Анастасії Сікан (Щур), 1927 р. н.

²⁸Листова Т.А. Русские обряды, обычаи и поверья, связанные с повивальной бабой (вторая половина XIX – 20-е годы XX в. // Русские: семейный и общественный быт.– Москва, 1989.– С. 149.

²⁹Там само.

³⁰Вовк Хведір. Студії з української етнографії та антропології.– К.: Мистецтво, 1995.– С. 192.

³¹Франко Іван. Гуцульські примівки // Етнографічний збірник.– Т. V.– Львів, 1898.– С. 6–72.

*Жовтой кості розійдітеся,
А царські врата отворітеся.
Молоденцу (чи молодениці)
На цей світ народитися*³².

Ці молитви дослідники народного світогляду порівнюють із замовляннями³³.

Російська дослідниця фольклору та ритуалів В.Єрьоміна зауважила, що: "Християнські замовляння часто настільки подібні до давніх язичницьких заклять не тому, що повторюють їх у новій формі, а внаслідок самостійного відтворення міфічного процесу на християнському ґрунті"³⁴.

При важких пологах жінку часто водили навколо столу або діжі. Такі факти наводить І.Вагилевич: "Якщо пологи тяжкі, баба обкурює поліжницю свяченим зіллям і обводить її навколо діжі. У слов'ян східної церкви священник читає молитву родильну"³⁵. Зокрема, таке явище зафіксовано і в селах Сумщини: "Як тяжко родити, водять кругом столу, молитву читали "Отче наш" і церковну, царські ворота одчиняються" (с. Дегтярівка Новгород-Сіверського р-ну); а також на Вінничині: "Все ростібали на породіллі" (с. Степове Ямпільського р-ну); "Рожениці коси розплітали і все порозщипали, щоб вродила" (с. Княжичі Ямпільського р-ну).

Якщо пологи випали важкі, то "баба" розв'язувала усі вузли (фартухи, хустини), відчиняла двері і вікна, дівчата, які були у родині, розплітали коси. Такі магичні дії баби-повитухи поширені по всій Україні та за її межами, де живуть українці. У деяких селах Молдови (с. Унгени, Молдаванка, Данул та інші) старші жінки засвідчували наявність таких дій, а народжені у 30-их рр. ХХ ст. підкреслили, що таку інформацію могли знати хіба їхні бабусі чи матері, бо вони уже народжували у лікарні. Щоб полегшити і прискорити по-

логи, деколи на південній Лемківщині породіллю обкурювали свяченим зіллям, під голову клали їй весільну сорочку або чоловічі штани, інколи чоловіка змушували тримати її на колінах³⁶. Під час пологів спостерігали за природними явищами. Зокрема, у давнину вважали: "Тоді на дах хати прилітають голуби – ангели і ворони – чорти, розповісти про майбутню її долю. Якщо в момент народження сходить зоря: для щасливого ясна, для нещасливого – темна.

Коли баба відбере дитину, зав'язує їй пупок (якщо зав'яже плоскінно-конопляним шнурком дитя буде неплідне), якщо є статі жіночої вбирає її у чепчик і кладе на діжу³⁷. Під час першої купелі дитини баба лє у воду мед (а у бідніших – молоко), щоб було любе, а батько розкидає гроші, щоб було багате. Ці гроші дістаються бабі"³⁸.

Усі присутні в домі старалися допомогти породіллі. Так, у Чернігівщині, чоловік розв'язував комір сорочки і пояс штанів, а дівчата розплітали коси. Звичним було під час пологів запалювати шлюбні свічки, пити воду через шлюбний перстень або з личака. Великого значення надавали поясу: розстелювали червоний пояс, через який породілля повинна була переступити³⁹. По усій Україні поширене переконання, що пояс священника має магичну силу. Тому намагалися дістати пояс священника, яким він опоясується під час служби божої, ним опоясували породіллю або клали його на живіт⁴⁰. Деколи просили священника відчинити царські врата, клали на її животі церковні ключі⁴¹.

Пологи ніби полегшувалися від таких магичних дій, які виконувала "баба-повитуха". Символічне відмикання замків та розв'язування вузлів мало посприяти народженню і полегшити страждання породіллі. Усі дії "баби" побудовані на зіставленні подібності, послідовному використанні предметів, наділених народною свідомістю особливою силою. Участь рідних під час пологів психологічно полегшувала їх. Відомий з літературних джерел зви-

³²Гвоздевич С. Родильна обрядовість поліщуків Овруччини // Полісся України: матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 2. Овруччина. 1995. – Львів: Інститут народознавства НАН України, 1999. – С. 186.

³³Новикова М.О. Прасвіт українських замовлянь // Українські замовляння / Упор. Москаленко М.М. – К.: Дніпро, 1993.

³⁴Еремина В.И. Ритуал и фольклор. – Ленинград: Наука (Ленингр. отд.). – 1991. – С. 12.

³⁵Вагилевич І. Бабини... – С. 284.

³⁶Лемківщина... – С. 313.

³⁷Вагилевич І. Бабини... – С. 284.

³⁸Там само.

³⁹Маслова Г.А. Одежда... – С. 101.

⁴⁰Там само; Жаткович Ю. Замітки етнографічні з Угорської Русі // Етн. зб. НТШ. – Т. II. – Львів, 1896. – С. 21.

⁴¹Вовк Хведір. Студії... – С. 192.

чай кувади в українців Карпат ні на Поділлі у XIX–XX ст. (а деякі інформатори із українських сіл Молдови переконані, що їхні предки у свій час переселилися саме із Поділля, Покуття, “з гір” – тобто із Гуцульщини, Бойківщини), не зафіксовано, але чоловік опосередковано допомагав жінці під час важких пологів. Так, Ю.Жаткович відзначив, що повитуха “кладає на землю гаті газди, а жона має тричі переступити чарез ні. Як і се не помагає, починає її баба водити по хаті: жона має тоді тричі ударити ногою в кожді двері і кождий возір [вікно. – С.Г.]. Коли й по сьому не може уродити, тоді п’є воду із рота свого газди”⁴². В інших місцевостях на такі відомості не натрапляємо, хоч у росіян Олонецької губернії чоловік знімав чобіт з правої ноги і поїв породіллю водою⁴³. Але загальнопоширеним було побажання, щоб нікого, крім повитухи, біля породілі не було.

Залежно від різного фізіологічного стану та психологічного настрою, деякі жінки народжували самі, без сторонньої допомоги, відповідно готуючись і виконуючи необхідні дії. Так, згадує Марія Сорінчак із Снинщини: “Як я родила та я не припустила ку собі нияку бабу. Мاستила-м брю з мастьов або маслом а лежалам в темнум. Се лем знала-м собі уперед тижньом на сіні найти дев’ятосиль. Сама-м лягла на пец, загріла-м са, приправила лавор з вуглям, до того положила дев’ятосильник із цибулі лупи муж мя імив на себе попуд плече а тим са окурила – а м-си стала, ...пропустила-м до себе тоту пару, а раз ня перейми хопили, а ем зйокала, – ем мусила родити. Лем так постоячи ем, родила. Я мала чотиридцятий рух, мала-м семого дівка”⁴⁴.

Після пологів “баба” виконувала послідовно певні обрядові дії: зав’язувала пупок, відсікала його, купала немовля, закопувала місце. У кін. XIX – на поч. XX ст. загальноприйнято було зав’язувати пуп лляною ниткою, з якої ткали полотно або рушники, у Карпатах деколи зав’язували вовняною. У 30-их рр. XX ст. “пуп від-

різала “моші” (старша жінка, не боялася дітей брати), в’язала бинтом або рубчиком з пеліночки чистим” (с. Селятин Путильського р-ну Чернівецької обл.)⁴⁵. Поширеними були переконання, що пупчик зав’язували конопляним прядивом “матіркою” для того, щоб дитина була плодивою і “щоб у жінки діти велися”. Якщо ж сім’я не хотіла більше дітей, то тоді використовували “плоскінь” (без насіння). Очевидно, що у місцевостях, де більше сіяли льон, зав’язували прядивом, можливо, ще й тому, що, як вважає В.Балушок: “Льон у ритуально-міфологічному плані пов’язаний з мотивами пряжі і прядіння, з образом жінки-дівчини, а значить з ідеєю вмирання і народження (природи, божества, людини, в тому числі і ініціанта) і є важливим символом постійного репродуктивного процесу в природі і в житті”⁴⁶. Унікальний факт вдалося зафіксувати у с. Марамоновка: “Моша-баба як вмерла, жінки, у яких “брала діти”, несли льон і клали в труну. “Кушарці” [медпрацівник сільської амбулаторії. – С.Г.] теж несли”⁴⁷.

Зав’язування пуповини супроводжувалося побажанням щастя, здоров’я, довгого віку. Найпоширеніші формули побажань: “Зав’язую єї щасте, здоров’я і многії літа”⁴⁸, “Зав’язую тобі щастя і здоров’я і вік довгий, і розум добрий”⁴⁹, а у південній Київщині бажали: “Одрізаю пуп на вік, на сто літ”⁵⁰. Але інформатори уже не пам’ятають, щоб пуп відсікали на сокирі, коли хлопець, щоб він став майстром, та на гребені від куделі, коли це дівчина, щоб з неї вийшла пряжа⁵¹. У с. Брустури Косівського р-ну зафіксовано уні-

⁴⁵Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 427.– Арк. 24.

⁴⁶Балушок Василь. Обряди посвячення в Україні // Українська родина: Родинний громадський побут / Упор. Лідія Орел.– К.: Вид-во ім. Олени Теліги, 2000.– 454 с., іл., ноти; с. 224-241.

⁴⁷Зап. У с. Марамоновка Дрокійського р-ну (Молдова) від Аузяк Р.І, 1937 р. н.

⁴⁸Кравченко В. Звичаї в селі Забрідді та по деяких інших, недалеких від цього села місцевостей Житомирського повіту на Волині.– Житомир, 1920.– С. 133.

⁴⁹Пісні. Хрестини та весілля.– Житомир, 1920.– С. 86.

⁵⁰Кузеля Зенон. Дитина в звичаях та віруваннях українського народу. Матеріали з полудневої Київщини, зібрав Мр.Г. // Матеріали до укр.-рус. етнології.– Т. VIII.– Львів, 1906.– С. 167.

⁵¹Вовк Хведір. Студії...– С. 192.

⁴²Жаткович Ю. Замітки етнографічні...– С. 21.

⁴³Харузина В.Н. Несколько слов о родильных и крестильных обрядах Олонецкой губернии // Этнографическое обозрение.– 1906.– № 1-2.– С. 89.

⁴⁴Вархол Й. З родильної обрядовості Снинщини // НЗ МУРКС.– Т. 21.– С. 175.

кальний випадок, коли “пуп перерізали нігтями – ніхоть до ніхтя”⁵².

Як уже зазначалось, в українців породілля лежала на ліжку або на полу біля печі, завішена від стороннього ока плахтою. У ХІХ – на поч. ХХ ст. ще була живою віра у вразливість породіллі і немовляти щодо злих сил і очей. Якщо знали, що щойно у якійсь хаті відбулися пологи і є неохрещена дитина, ніхто туди не заходив. Породіллі давали чогось теплого попиту (“роженниці гріли горілки з маслом і медом пити, давали яйця сирі”⁵³ (с. Дихтинець Путильського р-ну Чернівецької обл.). На Лемківщині, “коли дитина уродиться, напувають жону паленкою, щоб скоро зчистилася і щоб не чула болю”⁵⁴. В українців Молдови аналогічно доглядали породіллю. Їжа мусила бути калорійна і разом з тим легкостворювана (молочні каші, сметана, масло, яйця тощо). Зразу після пологів породіллю обмивали теплою водою, перевдягали і клали на ліжку.

У статті Н.Вархол про поширені серед українців Східної Словаччини вірування у жіночі демонічні істоти підкреслюється давність традицій використання як оберегів від відьом металевих виробів. З охоронною функцією заліза зіштовхуємось дуже часто: серп у вікні та сокира в постелі охороняли від “перелесниці” [від підміни немовляти. – С.Г.] – “...початок даної практики сягає ще до того періоду, коли залізо вважали ще дорогоцінним металом. Свідченням цього була і наявна умова, що метал опрацьовується за допомогою вогню, тобто священного елемента”⁵⁵.

Під час пологів і зразу після їх завершення проводились певні обрядові дії, які мали відіграти важливу роль у майбутньому немовляти і усїєї родини. Коли відпав пупок, його дбайливо ховали у скрині чи за образами, а коли дитина підростала (“йде у науку”, переважно у сім років), давали їй розв’язати. Якщо дитина швидко і спритно розв’язувала усі вузли, то за словами інформаторів, “у неї руки розв’язуться до усїякої

роботи”, “розум розв’яжеться”, “буде матиматику добре знати”⁵⁶, “як розв’яже пуп, то ум розв’яже, як ні – то буде мучитися”⁵⁷ і т. ін. Поки що не можу пояснити, чому селяни в українських селах Молдови не пам’ятають про важливий момент кодування Доли новонародженого – “розв’язування пупка”⁵⁸.

Жіночі демонічні істоти, поширені в народному повір’ї українців Східної Словаччини, мають багато спільних рис з демонічними істотами в інших слов’янських народів. Це зумовлено до певної міри тим, що жінку у деяких випадках вважали нечистою з магічного боку. Наприклад, вірилось, що до жінки-роділлі мають легкий підхід “нечисті духи”. Тому їй обмежувався контакт з іншими людьми. З тієї ж самої причини заборонялись жінці під час менструації статеві стосунки. Також не дозволений такий жінці контакт з тваринами. В Якуб’янах, наприклад, жінці в часі менструації заборонялось доїти корови, бо “пошкодит корові, а молоко потим смердяче”. Загальнопоширеним повір’ям Старинської долини було те, що новонароджена дитина похворіє на “рынты”, “коросты”, коли на неї погляне така жінка. У с. Руське “...залишки старовинних забобонних вірувань, що коли ходила покритка простоволосою, то товды град даякый прийшов, буря, каменец, же поля нищило або пришла така сухота, що не было нигде воды, студники повисихали, студні”. Подібні вірування якраз і обумовлювали ізоляцію породіллі до “виводу у сорок днів, шість тижнів чи ін. назви”. “Наведені приклади лише стверджують факт, що жінку в певних випадках вважали носієм людського нещастя, хвороби, стихійного лиха”⁵⁹. Плаценту (“місце”, “місто”), що відійшла після роду, баба, разом із шматком хліба та дрібною грошиною, закопує під плотом, присипаючи зверху житом. На Гуцульщині “місце закопували коло хати під яблуною або несли під смереку,

⁵²Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 427.– Арк. 24.

⁵³Там само.– Арк. 13 (зв).

⁵⁴Жаткович Ю. Замітки етнографічні...– С. 21.

⁵⁵Вархол Надія. Жінка-демон в народному повір’ї українців Східної Словаччини // Науковий збірник Музею укр. культури у Свиднику.– Т. 10.– Пряшів, 1982.– С. 275–304.

⁵⁶Шекерик-Доників П. Родини і хрестини на Гуцульщині.– С. 103; Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 344.– Арк. 5; Там само.– Од. зб. 350.– Арк. 7; Там само.– Од. зб. 427.– Арк. 8, 11, 24.

⁵⁷Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев).– К.: Наука, 1981.– С. 69.

⁵⁸Польові матеріали за 2005-2007 рр.

⁵⁹Вархол Надія. Жінка-демон в народному повір’ї українців Східної Словаччини...– С. 296.

закопують” (с. Верхній Яловець Путильського р-ну), “місце закопували” (с. Брустури Косівського р-ну), “місце закопували під яблінку, де не ходят” (с. Селятин Путильського р-ну). Проте, що “баба” клала зерно у ямку, відомостей не вдалося зафіксувати. На Поліссі і Правобережжі “місце” закопували “під полом, у коморі”, “під ушулу”, “у току”. На Поліссі часто клали у ямку також хліб і сіль, чи житнє зерно...”⁶⁰. Такі ж відомості наводить і М.Сумцов. Він пояснює використання хлібних злаків і каші у родильних та весільних обрядах як символів дітонародження, родючості взагалі”⁶¹. У цій обрядовій дії, мабуть, баба-повитуха як древня жриця приносить жертву землі і разом з тим закладає основу для народження дітей надалі. Локальною особливістю відзначається ритуальне закопування “місця” під ліжком, де родила” (с. Миколаївка Флорештського р-ну в Молдові), загально відоме прислів'я про те, що “там твоя Батьківщина, де закопаний пуп”.

За даними літературних джерел у ХІХ – на поч. ХХ ст. в українців був поширений звичай першого годування немовляти родичкою або сусідкою, що мала грудну дитину⁶². Пояснювали це у народі тим, що породілля ще квола, нездорова⁶³, слаба здоров'ям⁶⁴. Коріння цього звичаю значно глибші, ніж думали деякі дослідники ХІХ ст. На їх думку, цей звичай обумовила церковна заборона породіллі давати груди неохрещеному немовляті⁶⁵. Мабуть, виникнення цього звичаю сягає ще часів материнського родового ладу. Цей звичай виступав як складова частина жіночого провідування породіллі, яке відбувалося у різних регіонах України у відповідні терміни (через три-сім-дев'ять днів).

⁶⁰Гаврилюк Н.К. Картографирование явлений духовной культуры... – С. 69–70; Польові матеріали експедиції 1994–95 рр.

⁶¹Сумцов Ф. Хлеб в обрядах и песнях.– Х., 1885.– С. 35, 44–50.

⁶²Народна пожива в Галичині // Матеріали до української етнології.– Т. VIII.– Львів, 1918.– С. 67; Дерлиця М. Селянські діти // Етнографічний збірник.– Т. 5.– Львів, 1898.– С. 122; Kolberg O. Dzieła wszystkie. Chelmskie.– Т. 33.– 1890.– S. 174.

⁶³Там само.

⁶⁴Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 202.– Арк. 87.

⁶⁵Там само; Польові матеріали.

Дуже цінне й досі актуальне дослідження польського дідича, а заодно спостережливого етнографа І.Любич-Червінського про життя та побут в українському прикарпатському селі, зокрема чітко і послідовно описано звичаї при народженні дитини. “У простої людини, як тільки дитя на світ вийде, повідомляє про це батько одразу сусідів і родину. Потім іде до священника, щоб диття вдома з води охрестив; оскільки урочиста церемонія відкладається на декілька днів, як звичайно”⁶⁶.

Проілюстровано тут прекрасний зразок людяності: поки сама мама не може годувати своє дитя, збігаються зразу ж сусідки, добровільно годують дитя своїм молоком.

Обрядові дії, які проводили під час самих пологів, повсюдно були спрямовані на те, щоб задобрити усі земні та неземні добрі духи і допомогти породіллі та її дитині бути здоровими. На постелі, де лежала породілля, клали різні обереги: свячене зілля, часник, дору, коло дитини ще й металеві предмети: ніж, голку чи шпильку. На Буковині та Гуцульщині готували “ладунку” з червоного полотна, де зашивали часник, копійку, чорний вуглик. Коли дитина була в хаті, то “ладунка” лежала під подушечкою у колиці, а коли з малям десь ішли, то загортали оберіг у пелюшки.. Колисочку робив із явора чи іншої м'якої породи дерева сам батько, або замовляли її у столяра і згодом підвішували на мотузочках високо під стелю до вбитого у сволок металевого гака.

Як зазначається у бойків: “У хаті немовлята спали в колицях, зроблених здебільшого із смереки, іноді з іншої деревини, в низинних районах їх плели з лози. Проте в бойківських колицьких піснях часто фігурує традиційна східнослов'янська яворова колиця”⁶⁷. Під час польових робіт використовували тимчасово опавку або зав'язували плахту і підвішували на трьох вбитих у землю палках.

На Лемківщині, як пише В.Сивак, “побутувало ...два типи дитячих колиць: нерухомі, або стаціонарні, та переносні. Характеризувалися вони

⁶⁶Lubicz-Czerwinski. Okolica zadnie-ztraska minędy Stryjem a Łomnicą.– Lwów, 1811.– S. 247-250.

⁶⁷Гошко Ю.Г., Здоровега Н.І., Сяваско Є.І. Сім'я та сімейний побут // Бойківщина.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 186.

різноманітністю форм, розмірів та конструктивних вирішень. Колиски робили прямокутної, трапецієвидної чи півкруглої форми. Матеріалом для їх виготовлення були полотно, дошки, рейки, а також лоза. Найпростіші висячі колиски склалися з дерев'яної рами... Поширеними були також дерев'яні колиски без рам. Найбільш давньою була колиска, яка підвішувалася в курній хаті над постіллю – “гойдавка”, “кілинка” (с. Команьча), “хижня колиска” (с. Зарічево, Перечинщина). ...Плетені колиски з лози або “вальцоваті” (с. Команьча), як і скринькові, характерні для всього досліджуваного регіону Карпат”⁶⁸. Ю.Тарнович відзначав: “Для маленьких дітей призначена колиска у формі коритця, що висить на ланцюгах над постіллю коло дверей або над матириною постіллю, щоб вигідно було колисати дитину. Дехто має дерев'яну колиску на гойдаках, совгах, в якій дитина колишеться на землі”⁶⁹. У селах Молдови також відомі колиски обидвох типів, які спорадично траплялися до 70-их рр. ХХ ст.

Загальнопоширене вірування, за яким не можна колисати колиску без дитини, бо щось лихе колишеш; дитина буде хвора та ін. Підвісні колиски відомі по усій Україні у ХІХ – на поч. ХХ ст., а уже у 30-их рр. частіше роблять колисочки-ліжечка на бігунках.

Висіла колисочка ближче до печі і місця, де спали, щоб зручно колисати за прив'язаний пояс чи шнурок. У колисочку клали набитий сіном чи отавою мішок, застеляли веретою, подушечку робили дуже маленьку. Це зумовлювалось цілком раціональними багатвіковими спостереженнями, за якими дитина повинна лежати майже на рівній поверхні, щоб не повертала у різні боки головку (так спеціально пеленали), тоді буде голова правильної форми. Інформатори старшого віку розповідали, що повитуха могла “справити голову” дитині, якщо під час пологів була деформована. Цю процедуру проводили після купелі дитини, погладжуючи і легко стискаючи голову, притискаючи вухка, потискаючи носик, щоб не був розплюснутий. Такі маніпуляції робили май-

же до півроку, зав'язували дуже уважно хустинку, а тепер – шапочку. Ручки і ноги теж туго пеленали, щоб були рівні. Повсюдно відоме вірування, за якими можна цілеспрямованими діями баби-повитухи чи матері з допомогою певних пристроїв змінити риси обличчя чи інші органи відповідно до поширених у даній місцевості уподобань і розуміння краси.

Не всюди вважалися гарними рівні ноги. Людям кочових племен корисніші криві ноги, що щільно охоплюють коня. І у старій калмицькій колісці є спеціальна деталь у вигляді воронки, яка розсуває коліна дитини.

Давні греки, навпаки, воліли мати прямі ноги, тому для цього був спеціальний пристрій.

Буває, що певні частини тіла деформуються ненавмисно. У багатьох народів світу була поширена тверда колиска. Голові новонародженого досить лежати на твердому, щоб змінити форму. В українців матері пильнували, щоб дитина не “вилежала голову” на один бік: гарною вважали пропорційну, рівну з усіх боків голівку.

У народів майя у давній Мексиці дівчаткам прив'язували до лоба і потилиці дощечки, щоб лоб дитини був сплюснутий; також прив'язували спеціальну кульку до волосся, яка колихалася перед очима дитини, через що та виростала косоокою⁷⁰.

Ці розмаїті спостереження етнографів щодо специфіки розуміння краси у різних народів світу підтверджують те, що народна культура на усіх рівнях має локальні особливості, хоч головне – здорова і гарна дитина, новий член суспільства.

У свідомості багатьох народів факт добування вогню продовжує напівсвідомо жити в народних забобонах, у залишках язичницько-міфологічних спогадів найосвіченіших народів світу. Деякі дослідники допускають, що культ вогню розвивався одночасно із культом сонця. На давній культ вогню, віру в його очисні властивості вказує обрядова дія – обсушування дитини біля палаючої печі в українців Закарпаття⁷¹, запалювання свічки зразу ж, як народиться дитина і до того часу,

⁶⁸Сивак В. Інтер'єр житла. Традиційні меблі // Лемківщина: у 2-х томах. – Т. 1. Матеріальна культура. – Львів: Інститут народознавства. – 1999. – С. 289.

⁶⁹Тарнович Ю. Лемківщина. Матеріальна культура. – Краків, 1941. – С. 63–64.

⁷⁰Бромлей Ю.В., Подольный Р.Г. Культура народов мира глазами этнографов // Глазами этнографов. – Москва: Наука, 1982. – С. 9–10.

⁷¹Рыбаков Б.А. Язычество древних славян. – Москва, 1981. – С. 262.

поки її не охрестять⁷². Подібні обрядові дії виконувала повитуха і в Молдові. Українці, як і усі інші слов'янські народи, вірили, що запалена свічка оберігає дитину і породіллю, яка є дуже вразливою після пологів, від доступу злих сил. Цю думку підтверджує і примовляння баби-повитухи, зафіксоване у гуцулів у ХІХ ст.:

*Засвічу свічку,
Піду по запічку
Ладану шукати,
Обкурити хату*⁷³.

Наші польові дослідження дозволяють стверджувати, що у кін. ХІХ – 20-их рр. ХХ ст. світло світили при неоохрещеній дитині на всій етнічній території України⁷⁴.

Про те, що відбулися пологи спеціально не інформували широке коло осіб, тільки родину. Хоч відомо, що на Покутті у ХХ ст. до занавіски на вікні прищипляли червону стрічку, коли у родині народилася дитина⁷⁵. Але таких фактів, щоб виставляли сигнал-інформацію про народження дитини, як це робили у росіян і білорусів, ні в Карпатах, ні в українських селах Молдови нам не вдалося зафіксувати⁷⁶.

Світоглядні уявлення та багатомісний досвід українців проявлялися у різні моменти життя людини. Зокрема, щиро вірили, що дії баби-повитухи з немовлятком буквально у перші години його життя мають великий вплив на його майбутнє (здоров'я, достаток, успіхи в житті). Найбільше уваги у цьому циклі обрядових дій приділялося першій купелі дитини.

Віра в ірреальні та цілющі властивості води, уявлення про її очисні і життєдайні сили відомі в

усіх народів світу з найдавніших часів. У цих віруваннях простежується нашарування різних етапів розвитку людства. Першу купіль дитини наші предки розглядали не тільки як таку, що очищає, а зразу ніби охороняє (прообраз християнського обряду церковного хрещення) дитину від злих духів, від підміни нечистим чи відьмою.

У ХІХ ст. в Україні магічну дію купелі підсилювали, додаючи свячену воду, зілля або лікарські трави, гроші⁷⁷; у перші десятиріччя ХХ ст. – ручку, олівець, срібні чи золоті предмети і майже повсюдно – шматочок хліба або зерно⁷⁸. Гуцули дівчаткам лили у купіль мед, молоко, клали голку. На Бойківщині хлопчикам клали у купіль корінь дев'ясила, щоб були здоровими, сильними, а також сверло, щоб вміли майструвати⁷⁹. Якщо хтось увійде до хати під час першої купелі дитини, то мусить вкинути якусь дрібну монету “на щастя”⁸⁰. Цікаво, що дитині у Мексиці та Китаї, при купелі теж дають іграшкові знаряддя залежно від статі⁸¹. “Аби дитина не лінива була”, у гуцулів⁸² і лемків⁸³ деколи купали немовлят у холодній воді.

Перша купіль новонародженого забезпечувала не стільки фізичне вмивання, як ритуально-символічну, оберегово-соціалізуючу дію баби-повитухи, яка, представляючи громаду, через відповідно приготовлену воду приймає нового члена громади, який став “своїм у родині і в громаді”. Вмивання, обливання, кидання у воду – ритуальні прийоми, якими ініціанти очищаються, змінюючи свій статус (вмивання молодих, новонародженого, померлого тощо)⁸⁴. Цілющі властивості води для першої купелі підсилювали по-різному.

⁷²Гуцульщина.– С. 304; Бойківщина.– К.: Наук. Думка, 1983.– С. 239.

⁷³Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 350.– Арк. 10, 62; Рукописні фонди ІМФЕ НАНУ.– Ф. 29–2.– Од. зб. 37–42.– Арк. 21.

⁷⁴Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 350.– Арк. 10, 62; Од. зб. 427; Рукописні фонди ІМФЕ НАНУ.– Ф. 29–2.– Од. зб. 37–42.– Арк. 20, 21.

⁷⁵Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 350.– Арк. 10.

⁷⁶Завойко Е.К. Верования, обряды и обычаи Владимирской губернии // Этнографическое обозрение.– 1914.– № 3–4.– С. 171; Никифоровский Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах.– Витебск, 1897.– С. 9.

⁷⁷Герасимович В. Народні звичаї, обряди та пісні в селі Крехові, Жовківського повіту // Правда.– Львів, 1893.– С. 62.

⁷⁸Сумцов Н.Ф. Хлеб в обрядах и песнях...– С. 136, 44; Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 350.– Арк. 37; Герасимович Володимир. Народні звичаї, обряди...– С. 62.

⁷⁹Бойківщина...– С. 239.

⁸⁰Гуцульщина. Историко-этнографические исследования.– К.: Наук. Думка, 1987.– С. 303–304.

⁸¹Тайлор Э.Б. Первобытная культура.– С. 498.

⁸²Онищук А. З народного життя гуцулів.– С. 96–97; ПІМА. Архів ІН НАНУ.– Ф. 1.– Оп. 2.– Од. зб. 427.

⁸³Kolberg O. Przemyskie.– Dzieła wszystkie.– Т. 35.– Wrocław.– S. 49.

⁸⁴Балушок В. Обряди ініціації українців та давніх слов'ян.– Львів; Нью-Йорк, 1998.– С. 86.

Зокрема, Іван Вагилевич пише: “Під час першої купелі дитини баба лє у воду мед (а у бідніших – молоко), щоб було любе, а батько розкидає гроші, щоб було багате. Ці гроші дістаються бабі”⁸⁵.

У селах Глодянського р-ну Молдови, де споконвіку живуть українці, майже усі інформатори зауважували: “Як дитину перший раз купали, то до купелю кидали якісь квіти. Васильок, трошки води свяченої лили. Ту воду (з купелі) виливали під дерево, не так, що виливали, де попало. Ввечері не можна виливати, тільки до ранку тримати. І води не набирати після заходу сонця, тільки зранку, зраненька непочатої води набрати” (сс. Стурзовка, Дану та інші).

У селах Хотинського р-ну Чернівецької обл. бабця купає дитину, додаючи трави: “ромашка, мнята, любисток, копитник”, воду після купелі виливає “під дерево: як дерево росте, щоб і дитина так росла” (с. Шилівці); або “там, де цвітуть, ростуть квіти, щоб були такі гарні, квітучі, як квіти” (с. Боянчук). Відповідно до світоглядних переконань українців про активізацію ввечері нечистої сили, після купелі воду ввечері не виливають, а тільки зранку до схід сонця, стараються десь у кут, щоб ніхто не ходив, а найчастіше – на дерева, щоб дитина росла швидко і була здорова. “У Польщі, щоб демони дитину не підмінили, купають її перед заходом сонця і воду виливають; якщо після заходу купають, вода виливається наступного дня вранці”⁸⁶.

По всій Україні після купелі дитя “обміряють і розтягують: беруть ліву ніжку і праву руку і щоб коліно з’єднувалося з ліктем. Як купають, то витягують за голову і кладуть на ліжку” (с. Боянчук). Різні легенькі масажні погладження певних частин тіла немовляти відомі давно і, мабуть, узгоджуються із розумінням і вимогами краси. Ще І.Вагилевич зауважив, що: “Уповивши дитину, мама стискає носик пальцями три рази і цілує”⁸⁷.

Як один із багатоаспектних оберегів вода використовується залежно від: 1) її природних характеристик (проточна чи стояча; швидка чи повільна; бурхлива, голосна чи тиха; прозора чи каламутна; чиста чи брудна, верхня, тобто набрана

у верхів’ї струмка з поверхні ріки або нижня – підземна, глибинна; тепла або холодна; свіжа, тільки щойно принесена із джерела, або стара, дощова або снігова і т. д.); 2) особливих періодів календарного або добового часу (набрана опівночі, опівдні, до сходу сонця, у великі річні свята, при новому місяцю, при сонячному затемненні, після першого весняного грому і т. п.); 3) місця, де набирали воду (поблизу перехрестя доріг, де впадають два-три потоки; витікає із-під коріння священного дерева або набрана із глибини культового каменя; із-під колеса водяного млина, із круговерті, виру, звідти, де вода у струмку повертає проти течії, тобто тече “навпаки”; добута із трьох, п’яти, семи, дев’яти джерел і т. п.); 4) способів набирання води із джерела або умов принесення її додому (наповнення судин за течією ріки, проти течії; набирання води першим із усіх жителів села протягом доби; ходіння по воду босоніж, мовчки, не оглядаючись назад і т. д.); 5) контакту води з особливими предметами і особами (наприклад, вода, якою обмивали ікони, церковний дзвін, дверні завіси, ручки, замки, ланцюг від вогнища, посуд після поминального обіду і т. п.; пролита через прутья віника, гострі металеві предмети, через вогонь, через холошу чоловічих штанів, отвір у дошці, вода, якою обливали новонародженого, породіллю, померлого, у якій мили руки “коровайниці” після замішування тіста для весільного хліба; вода, у яку кидали особливі рослини, монети, тліючі вуглики, великоднє яйце і ін.); 6) того, які ритуальні дії виконували з водою (свячена вода, замовляння на воду, стріляння у колодязь, обпалювання води вогнем, виставляння води “під зорі” і т. п.), а також від деяких інших обставин⁸⁸.

Необхідно підкреслити, що в українців також при використанні води у різних ритуалах чи магичних діях завжди дуже важливого значення набувають як природні властивості води, так і ті додаткові обставини, за яких її готували до використання. У родильній обрядовості послуговуються переважно свіжою, чистою (бажано, “непочатою” набраною до схід сонця із колодязя чи

⁸⁵Вагилевич І. Бабини... – С. 284.

⁸⁶Там само.

⁸⁷Там само.

⁸⁸Виноградова Л.Н. Та вода, которая... (Признаки, определяющие магические свойства воды) // Признаковое пространство культуры / Отв. ред. С.М.Толстая.– Москва: Индик, 2002.– С. 32–60.

біжучою, а потім додають трошки свяченої, найчастіше Йорданської води.

Важливим охоронним ритуалом вважали “хрест з води”, “молитву”, який проводила баба-моша, або мама “роділли”: “З церкви приносили свячену воду, скроплювали немовля і давали попити роділли”. Майже дослівно розповідали інформатори із різних сіл Молдови, зауважуючи, що “це було давно, а не у всьому у серед. ХХ ст. діяли церкви, тобто у першій пол. ХХ ст. (ПМА 2005–2007 рр.). Але традиція захисту від нечистого вогнем – свічкою чи металевими гострими предметами відома давно: “Від народження дитини і до хрещення хата цілу ніч освітлюється. Робиться для того, щоб демони-бешкетники (кшигі, леший, роєниця, віли) не підміняли дитину. З цієї ж причини у пелюшки встромляють голки або шпильки і кладуть у колиску ніж або щоннебудь з криці”⁸⁹.

Система оберегів від нечистої сили чи злих духів та й людської недоброзичливості в українців найрізноманітніша, а часом, і несподівана. Загальновідомі і поширені обереги з металу, обереги – ужиткові предмети певного кольору (наприклад, червоного), але особливо велику силу захисту (за світоглядними переконаннями народу) має вода та вогонь і металеві гострі (ріжучі) предмети (голка, ніж, сокира, серп, коса). Очевидно, саме тому їх так широко використовують у сімейній та календарній обрядовості усіх народів. Суттєву роль відігравала якість оберегу: суха гілка – може передавати хворобу, але сушене свячене зілля у купелі немовлятка – очищає і захищає від доступу злих сил.

Усі очисні обряди ділилися на дві групи: обряди і обрядові дії на захист породілли і дитини, а також обереги для близьких породілли людей і навколишнього світу від негативного впливу “нечистої” після пологів жінки. Майже усі народи світу вірили, що породілля могла мимоволі або навмисно негативно вплинути на людей, на урожай, на воду, на сімейний достаток⁹⁰.

Звичаї та обряди, які приурочені народжен-

ню дитини в українців Молдови у кін. ХІХ – поч. ХХ ст. відзначаються локальними особливостями, які частково віддзеркалюють географію заселення деяких сіл (Поділля, Буковина, Гуцульщина). Основні дії баби – “моші” були спрямовані на захист породілли та новонародженого від негативного впливу злих сил, а також кодуння щастя-долі, трудових навиків та прийняття дитини у родину та громаду.

Характерно, що інформатори 1930–40-их рр. народження одногосно повідомляють: “Я родила в роддомі. Мама родила вдома, була “моша”. Вона купала дитину, а я вже сама” (Глодянський та інші р-ни Молдови). Шкода, але багато респондентів, до яких зверталися із питаннями про ті чи інші звичаї або ритуальні дії при пологах (а вони розкривали дії, детерміновані давніми пластами світогляду), відповідали: “У нас того не було; я у це не вірю; я ще колись цікавилась, бо ще не була “верующа” (не входила до протестантської чи іншої нетрадиційної у регіоні церковної громади). Мусимо констатувати, що як атеїстичний комуністичний режим, так і нерегульоване релігійне життя українців Молдови (після розпаду Радянського Союзу активізувалися раніше заборонені секти та місіонери різних мастей), їхнє розмите національне самоусвідомлення не сприяють вивченню та переосмисленню багатовікового досвіду народних знань і розширенню світорозуміння. Саме звичаї та обряди, приурочені народженню дитини, виражають сутність народу, його світорозуміння, визначають усвідомлення місця людини у Всесвіті; її постійне бажання жити у злагоді з “добром” і захищатися від зла”. Попри усі несприятливі соціально-економічні умови буття українців в іноетнічному середовищі все ж фіксуємо фрагменти знань обрядово-звичаєвої культури, зокрема й родильної.

Більшість обрядово-ритуальних дій баби-повитухи (моші) при пологах та перші декілька днів після них спрямовано саме на захист, оберег і унеможливлення доступу “зла”, а також на заклик “добра”, щастя, здоров’я до “роділли” і дитини, до усієї родини.

⁸⁹Вагилевич І. Бабини...– С. 284.

⁹⁰Bystroń J.S. Słowiańskie odrsedy rodzinne...– S. 25–75; Романов Е.А. Люди и нравы Древней Руси.– Л., 1966.– С. 182; Ганцкая О.А. Польская семья.– Москва, 1986.– С.142.